

ДНІПРОПЕТРОВСЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ
ДЕПАРТАМЕНТ ОСВІТИ І НАУКИ

вул. Володимира Антоновича, 70, м. Дніпро, 49006, тел. 770-87-42, факс (056) 770-68-00
e-mail: osvita@adm.dp.gov.ua, <http://www.osvita-dnopr.com>, Код ЄДРПОУ 25927519

Керівникам органів управління
освітою сільських, селищних,
міських рад

Керівникам комунальних закладів
освіти Дніпропетровської обласної
ради

Про методичні рекомендації

На виконання плану заходів щодо організації психологічної допомоги дітям дошкільного та шкільного віку з числа внутрішньо переміщених осіб, затвердженого наказом департаменту освіти і науки облдержадміністрації від 20.06.2023 року № 331 "Про затвердження плану заходів щодо організації психологічної допомоги дітям дошкільного та шкільного віку із числа внутрішнь переміщених осіб на 2023-2024 роки", надсилаємо методичні рекомендації щодо забезпечення ефективного психологічного й соціально-педагогічного супроводу та надання психологічної допомоги дітям вищевказаної категорії.

Просимо довести зазначену інформацію до відома керівників та педагогічних працівників закладів освіти.

Додаток: на 8 арк.

Директор департаменту

Ольга ЛОЗОВА

Наталія Терещак 097 040 49 90

023190

Державний архів Дніпропетровської області
Екз№ 6690/0211-23 від 04.12.2023

Методичні рекомендації щодо забезпечення ефективного психологічного та соціально-педагогічного супроводу та надання психологічної допомоги дітям та сім'ям внутрішньо переміщених осіб.

I. Організація надання системної допомоги.

У зв'язку з війною з російським агресором, в Україні велика кількість родин змушена були терміново змінити своє місце проживання. Мільйони, сотні тисяч людей покинули свої домівки і тимчасово перемістилися в інші регіони нашої держави та зарубіжні країни.

Особливо стресовою і травматичною ситуацією ці події стали для дітей, які змушені були змінити місце проживання.

Травмуючі обставини позбавляють дитину стабільного, безпечного та підтримуючого оточення, яке є необхідним для її особистісного розвитку. Навіть якщо сім'я переїхала на нове місце в повному складі, дорослі не можуть приділяти вихованню і проблемам дітей стільки ж уваги, скільки приділяли раніше. Батьки, самі переживаючи тяжкий стрес та кризу ідентичності, не завжди здатні виконувати звичні сімейні ролі. Вони часто не мають сил, щоб допомогти своїм дітям. Із втратою найближчого оточення (близьких, родичів, сусідів) сім'я втрачає значну частину соціальної підтримки.

До основних проблем, які можуть спостерігатися у дітей з числа ВПО, належать:

1. порушення когнітивних процесів (погіршення пам'яті, труднощі концентрації уваги, розлади мислення);
2. невротичні реакції (стресове виснаження, фобічні реакції, порушення сну й апетиту);
3. функціональні розлади (регрес поведінки та психосоматичні розлади);
4. емоційні та поведінкові порушення (реакції протесту, підвищена плаксивість та капризність, часті зміни настрою);
5. проблеми, пов'язані зі спілкуванням (несформованість адекватних соціально-комунікативних навичок, страх і недовіра або агресія і дратівливість стосовно оточення, можлива надмірна залежність від думок оточуючих);
6. порушення стосунків у сім'ї, коли зміна соціальної ситуації та обов'язків у сім'ї часто змушує дітей і підлітків «включатися» в дорослі проблеми (до них вони можуть бути не готові).

Особливі труднощі переживають діти-переселенці підліткового віку, який є найважливішим етапом у формуванні і розвитку ідентичності. Переселенці займають маргінальне становище у новому середовищі, в яке потрапили. З одного боку, якщо підлітки не входять у соціальну мережу земляків, то їм доволі важко сформувати позитивне ставлення до себе. А з іншого, традиції та стиль життя, які пропагують члени такої мережі, можуть суперечити нормам нового середовища у якому мають перебувати переселенці. Як результат – підліток може відчувати відчуження та дезорієнтацію.

Майже всі діти з числа внутрішньо переміщених осіб мають досвід життєвих потрясінь і потребують допомоги з відновлення психологічного здоров'я.

Допомога дітям з сімей ВПО передбачає:

1. Забезпечення умов для оптимального розвитку (створення безпечної та сприятливої ситуації для розвитку дитини через роботу з усіма членами сім'ї, забезпечення стимулюючих соціальних контактів і можливостей для розкриття її здібностей):

- створення сприятливого соціально-психологічного клімату в навчальному закладі та оптимізація змісту і форм психологічної просвіти педагогічних працівників, батьків;
- застосування міжсекторальної взаємодії і мультидисциплінарного підходу до вирішення проблем, які виникають (за потреби звернутися до закладів і установ охорони здоров'я, підрозділів служби з надзвичайних ситуацій тощо з пропозицією співробітництва та координації дій у справі надання психологічної допомоги тим, хто її потребує);
- залучення до надання психологічної допомоги висококваліфікованих фахівців, практичних психологів, соціальних педагогів, психотерапевтів, працівників ІРЦ.

2. Стимулювання розвитку через підтримку дитини:

- забезпечення індивідуального супроводу працівниками психологічної служби системи освіти всіх, без винятку, дітей, вихованців, учнів зазначених категорій та надання їм необхідної корекційної, реабілітаційної і соціально-педагогічної допомоги;
- залучення постраждалих дітей до участі в діяльності закладів позашкільної освіти з метою створення умов для їх самореалізації та проведення діагностичної і корекційно-відновлювальної роботи з ними практичних психологів цих закладів.

3. Усунення перешкод для розвитку дитини:

- соціально-педагогічна допомога сім'ям вимушених переселенців у налагодженні соціальних зв'язків із місцевими закладами охорони здоров'я і працевлаштування, соціальних служб, закладів і установ освіти, забезпеченні дітей навчальними посібниками, підручниками, іншим навчальним приладдям;
- недопущення своїми діями чи бездіяльністю вторинної травматизації учасників освітнього процесу та, за потреби, перенаправлення дітей, батьків і педагогів до інших спеціалістів.

Узагальнюючи, необхідно зауважити, що для забезпечення ефективності роботи закладів освіти з означеної проблематики, важливо здійснювати діяльність за всіма основними напрямками психолого-педагогічної підтримки дітей з сімей внутрішньо переміщених осіб, до яких належать:

- створення сприятливого соціально-психологічного клімату, атмосфери уваги, співчуття і співпраці в класних колективах, запобігання булінгу;
- формування конструктивних способів вирішення складних життєвих ситуацій та адаптивних копінг-стратегій, сприяння налагодженню нових соціальних контактів;
- діагностична оцінка психологічного стану, ресурсної сфери батьків/дітей та визначення потреб соціально-педагогічної та/або психологічної допомоги;
- сприяння стабілізації емоційного стану, перепрацюванню та подоланню травматичного досвіду;

- активізація процесів самопізнання, самосприйняття, саморегуляції і самоконтролю, побудова позитивного образу майбутнього;
- залучення дітей до участі в діяльності позашкільних закладів освіти з метою створення умов для їх самореалізації;
- здійснення посередництва між закладом освіти, сім'ями та територіальними місцевими громадами, - застосування міжсекторальної взаємодії і мультидисциплінарного підходу до питань вирішення та попередження міжособистісних конфліктів тощо.

II. Компетенції фахівців щодо надання допомоги внутрішньо переміщеним особам, сім'ям з дітьми.

Соціально-психологічний супровід дітей з сімей ВПО має бути спрямований на забезпечення успішної адаптації дітей у закладі освіти.

Психологічна робота у воєнний період як з дітьми, так і з дорослими, вимагає від фахівців відповідального ставлення, високого професіоналізму з питань профілактики наслідків стресів і дистресів, гострих емоційних станів, переживання горя і втрат, попередження різних проявів міжособистісних конфліктів, насильства в освітньому середовищі, а також чуйності і поваги до кожної особистості.

Щоб надати необхідну допомогу внутрішньо переміщеним особам, забезпечити їм підтримку, проведення психологічної діагностики та надання необхідних консультацій, фахівець повинен володіти ключовими навичками ефективної взаємодії з людьми, чітко усвідомлювати свої цінності, переконання, громадянську позицію.

Вимоги до фахівця

1. Мати відповідну освіту, навички та вміння.
2. Бути ресурсним. Ми можемо дати тільки те, що у нас є.
3. Уникати стереотипізації. Кожен випадок унікальний.
4. Бути нейтральним під час роботи (не приписувати людині власних очікувань/цінностей, а орієнтуватися на її можливості і життєву ситуацію).
5. Бути доступним стабільно (повідомляти де і о котрій годині вас можна знайти, як зв'язатися, який графік роботи вашої організації).
6. Уміти ясно і чітко доносити свої думки (не вживайте професійних термінів, дискримінаційних визначень на зразок «кризова сім'я» тощо, уточнюйте, чи зрозуміла вас людина).
7. Проявляти справжню участь у взаємодії з клієнтом (використовуйте активне слухання, шаблонний підхід ускладнює роботу).
8. Бути надійним, безпечним, чесним (плануйте тільки те, що можете дійсно виконати, намагайтесь не переносити час і місце зустрічі, дотримуйтесь домовленостей, зберігайте конфіденційність).
9. Бути впевненим у собі та поважати інших.
10. Уміти швидко реагувати на зміни, адаптуватися до ситуації.

Важливо ставитись з повагою до людей, яким надається допомога, незалежно від відмінностей у шкалах цінностей та переконань. Фахівці мають усвідомлювати межі своїх повноважень та розуміти, що вони не є суддями життя, вчинків і поглядів іншого.

Одним із дієвих способів установалення безпечного, комфортного середовища в навчальному закладі, вирішення учнівських конфліктів є впровадження програм

примирення серед однолітків (кола цінностей, медіації). Головна перевага зазначених програм – це формування відповідальності людини і громади за власну поведінку і поведінку інших, готовність прийти на допомогу, розв'язати конфлікт.

У своїй діяльності як практичні психологи, так і соціальні педагоги можуть застосовувати значну кількість просвітницько-профілактичних програм, а саме: «Сприяння просвітницькій роботі «рівний-рівному» серед молоді України щодо здорового способу життя», «Дорослішай на здоров'я», «Корисні звички», «Цікаво про корисне», «Особиста гідність. Безпека життя. Громадянська позиція», «Безпечне середовище: як навчити дитину захищатись», «Розвиток життєвих навичок дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування», «Програма 15», «Соціально-психологічна профілактика суїцидальних тенденцій підлітків та молоді», «Вчимо жити разом», «Я вдосконалююсь, я розвиваюсь», «Володій своїми емоціями», «Правила поведінки в Інтернеті», «Вирішую конфлікти та будує мир навколо себе», «Діалог», «Безпечний простір», «STOPSEX-тинг», «Мирна школа», «Стоп Булінг», «Вирішення конфліктів мирним шляхом. Базові навички медіації», «Демократична школа», «Профілактика сексуального насильства», «Навчіть дитину захищатися», «Будуємо майбутнє разом: програма профілактики конфліктів та правопорушень серед учнівської молоді», «Ми та конфлікт», «Не смійся з мене: просвітницько-профілактична програма тренінгових занять», «Життя без агресії», «Я – моє здоров'я – моє життя», «Попередження, виявлення та реагування у випадку сексуального насильства над дітьми», «Маршрут безпеки» тощо. А також використовувати програми переможців III етапу Всеукраїнського конкурсу авторських програм практичних психологів і соціальних педагогів «Нові технології у новій школі», а саме: Бовсуновська Т.А. «Створення мирного середовища навколо себе», Гірман Н.О. «Джерело досвіду»; Дідик О.С., Рожко Г.В. «Формування навичок самоконтролю та емоційної стійкості в учасників/учасниць освітнього процесу ЗП(ПТ)О»; (програма онлайн воркшопів); Полова А.В. «Безпечний інформаційний простір»; Лицур Л.Я. «Спілкування – шлях до самовдосконалення»; Козловська Т.В. «Світ починається з тебе!»).

Програми можна завантажити за посиланням:
https://drive.google.com/drive/folders/1R80Wu2qSmFb2fHmQUmv-A9o_NtQV2yWI?usp=drive_link

Важливим складником роботи з дітьми та дорослими, які пережили травмуючі події, є формування стресостійкості та життєстійкості. Центр психічного здоров'я і психосоціального супроводу НаУКМА у співпраці з психологічною службою і при підтримці Представництва ЮНІСЕФ в Україні розробили корекційно-розвиткову програму «**Безпечний простір**» для практичних психологів і соціальних педагогів, які працюють з дітьми дошкільного, молодшого шкільного та підліткового віку, щодо створення безпечного середовища та формування життєстійкості. Метою зазначеної корекційно-розвиткової програми є підвищення стійкості до переживання наслідків стресу дошкільнятами і школярами після психотравмувальних подій. Суттєвою перевагою програми є корисність її застосування навіть через рік після травматичної події. Три основні складові програми спрямовані на дітей, батьків і педагогів. Пропонована програма схвалена для використання у закладах освіти ДНУ «ІМЗО» (лист № 21.1/12-Г-300 від 08.06.2017) та розміщена на сайті https://drive.google.com/file/d/1_HGVS3nkX4Aorr_QdILe1xXeiywJ-Mjt/view

Травмуючі події, які виникають через війну, зачіпають сотні тисяч дітей. Діти потребують допомоги і підтримки у тому, як впоратися зі стресом від війни, знайти способи адаптуватися до нових умов існування і впоратися з труднощами для запобігання розвитку проблем у сфері психічного здоров'я. Саме для надання допомоги дітям та їх підтримки розроблено програму «Діти та війна. Навчання технік зцілення». Програма та посібник до неї розроблено Фондацією «Діти та війна» (Берген, Норвегія). Автори посібника – представники Інституту психіатрії (Лондон, Великобританія) та Норвезького центру кризової психології. Саме тому дуже важливою є робота працівників психологічної служби, які покликані допомогти дітям опрацювати неефективні реакції на стрес, напрацювати механізми стресостійкості, навчити технікам, які допоможуть стабілізуватися та легше впоратися зі спогадами про пережите. Програму схвалено для використання у закладах освіти ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти» (протокол № 2 від 29.06.2016) і розміщено на сайті (<https://drive.google.com/file/d/16yCTn6CmrDEF9kf6Iwd2oTod3wuvAJpp/view>).

У разі, коли практичний психолог бачить у дитини чи дорослого ознаки можливого посттравматичного стресового розладу, слід перенаправити їх до лікарів або фахівців, що мають спеціальну підготовку для роботи з подолання ПТСР.

III. Дії працівників закладу освіти щодо здійснення психолого-педагогічного супроводу дитини, що потрапила в складні життєві обставини

Відповідно до пунктів 4.3 - 4.6 Етичного кодексу психолога та пунктів 4.4, 4.5 Положення про психологічний кабінет дошкільних, загальноосвітніх та інших навчальних закладів **практичний психолог, соціальний педагог не мають права** передавати інформаційно-методичні матеріали особам, які не уповноважені здійснювати психологічну діяльність, не має права розкривати зміст конкретної методики (за винятком доступних роз'яснень правоохоронним і судовим органам). Тому *індивідуальну картку соціально-психологічного супроводу дитини* працівники психологічної служби закладу ведуть окремо і надають членам тимчасової команди рекомендації.

Результатом розгляду випадку дитини є *індивідуальний план супроводу дитини*, в якому визначено виконавців відповідно до їхніх функціональних обов'язків та терміни виконання. План заходів за потребою, але не менше одного разу на місяць, переглядається та узгоджується тимчасовою командою.

Індивідуальний план супроводу дитини, яка потрапила у складні життєві обставини, формується з урахуванням її проблем, потреб, переваг та обмежень. До індивідуального плану входять заходи, які базуються на результатах оцінювання, діагностики, спостереження за.

Соціальний педагог вивчає соціальний статус дитини, вплив соціуму на її поведінку, інтереси та здібності, надає інформаційні послуги про позашкільні освітні заклади та вживає невідкладних заходів щодо активного залучення дитини до гурткової роботи.

Методичні матеріали за посиланням: https://drive.google.com/drive/folders/1-Y0nYRrveWXCbgPPqNXcgZNnLDIr5eZk?usp=drive_link

Практичний психолог проводить діагностику стану дитини, особливостей її особистісного розвитку, здійснює корекційно-відновлювальну та розвивальну роботу, бесіди, консультування дитини, батьків, осіб, які їх замінюють, інформує батьків щодо особливостей вікового розвитку та виховання дитини.

Методичні матеріали за посиланням:
https://drive.google.com/drive/folders/15nPGuA5GsTiXubXVJwaWGtSEESWBo3C3?usp=drive_link

Класний керівник (вихователь, куратор, керівник гуртка) забезпечує дитині психологічну підтримку, створює сприятливі мікросередовище і соціально-психологічний клімат у класі, групі. Сприяє розвитку навичок спілкування, допомагає дитині вирішувати проблеми, що виникають у спілкуванні з товаришами, педагогами, батьками. Надає допомогу у навчальній діяльності, з'ясовує причини низької успішності, забезпечує їх усунення. Підтримує постійний контакт з батьками дитини чи особами, які їх замінюють.

Медичний працівник закладу освіти вживає негайних дій для безпеки дитини, нормалізації її емоційного стану, створює умови для комфортного та конфіденційного спілкування з дитиною, визначає доцільність проведення додаткового медичного огляду, направлення дитини до закладу охорони здоров'я.

Уся робота з дитиною та сім'єю, яка опинилася у складних життєвих обставинах, має проводитись з дотриманням **принципу конфіденційності**. У статті 10 Закону України «Про охорону дитинства» зазначено, що «розголошення чи публікація будь-якої інформації про дитину, що може заподіяти їй шкоду, без згоди законного представника дитини забороняється». Недопустимим є розголошення відомостей про особисте життя членів сім'ї, яка опинилася у складних життєвих обставинах, та іншої інформації особистого характеру.

Заклад освіти є не лише місцем, де навчаються діти, у ньому вони проводять значну частину свого життя. Педагогічні працівники не тільки покликані надати учням необхідні у житті знання, розвинути вміння та навички, вони здатні зробити справжні відкриття – відкриття цікавої, яскравої, талановитої особистості, здійснювати виховання високоморальної людини, захищати гідність кожної дитини.

За дотримання законодавства щодо захисту прав дитини у закладі освіти відповідає адміністрація. Тому, у закладі має бути розроблено внутрішній механізм взаємодії учасників освітнього процесу щодо попередження та виявлення випадків жорстокого поводження з дітьми, ризиків виникнення складних життєвих обставин, план проведення профілактичних заходів.

Психологічна безпека освітнього середовища є важливим критерієм функціональності закладу освіти, тому необхідно приділяти цій тематиці посилену увагу не тільки у випадках виникнення проблемних ситуацій, а на систематичній основі. Саме для реалізації системного підходу щодо створення психологічно безпечного освітнього середовища пропонуємо методичний посібник Психологічна безпека освітнього середовища: методичний посібник / Мушинський В.П., Дніпро, 2023. 242с.

Завантажити посібник можна за посиланням:

<https://domrc.klasna.com/uk/site/drukovana-produktsiya-tse.html>

Пропонуємо також Базовий пакет вимог до психосоціального середовища складається з параметрів і еталонних показників другого стандарту безпечної і дружньої до дитини школи «Комфортне психосоціальне середовище». Невичерпний перелік вимог наведено у таблиці. За потреби конкретного закладу освіти його можна доповнити або скоротити.

Завантажити базовий пакет можна за посиланням:

https://docs.google.com/document/d/1Pfn8qDHsSXSexopEc1FO7AZuO3PMsvrf2NsKnLuLrDM/edit?usp=drive_link

Підсумовуючи розгляд питання забезпечення **психологічного та соціально-педагогічного супроводу та надання психологічної допомоги дітям та сім'ям внутрішньо переміщених осіб** констатуємо, що ефективність роботи закладів освіти з означеної проблематики вимагає дотримання принципів: комплексності, своєчасності надання допомоги та підтримки; забезпечення індивідуалізованого та персоніфікованого підходу; повага до особистості ВПО; використання надійних, ефективних форм та методів діагностичної, профілактичної, консультативної корекційної, реабілітаційної та інших видів надання психологічної та соціально-педагогічної допомоги ВПО; залучення до роботи із підтримки ВПО всіх суб'єктів освітнього процесу (здобувачі освіти, педагоги, батьки та ін.), а також організацію міжсекторальної та міжвідомчої взаємодії між спеціалістами відповідних служб, які опікуються проблемами ВПО.

Алгоритм та циклограму надання психолого-соціально-педагогічної допомоги учасникам освітнього процесу, що опинились у складних життєвих обставинах внаслідок військового конфлікту можна завантажити за посиланням: https://docs.google.com/document/d/1yplP56pi_GNs6TJfYiyTTVczovvuFROKfMqROvdRH6g/edit?usp=drive_link